

Зміст

«Ми творці і руїна держав...»? (Вахтанг Кіпіані)	4
Вступне слово	9
На зелених горах (уривки з віршів Олександра Олеся)	11
Історичне минуле	18
Визвольна боротьба 1918-1919 років і постановня Гуцульської республіки	23
Культурно-національна боротьба у 1919-1937 роках	38
Просвітянській молоді (Ю. Боршош-Кум'ятський)	47
Молодій генерації (В. Гренджа-Донський)	83
Ми йдемо (Ю. Боршош-Кум'ятський).....	84
Політично-державні події 1938-1939 років	85
Пісня з села Богдан (уривок)	103
Боротьба Карпатської Січі	114
Останній бій в Карпатах (Каленик Лисюк)	118
В Карпатах (В. Скорупський)	127
Відгуки в світі й значення боротьби Карпатської Січі	132
Присяга ірляндки (В. Гренджа-Донський)	136
У мадярському полоні	138
Наша сила в нас самих (Ю. Таркович)	158
У річницю мученицької смерті Дмитра Остапчука (О. Остапчук) ...	164
Трагедія Карпатської України (Г. Фаріон)	168
Ще все гурчать гармати на горі (В. Гренджа-Донський)	172
Герої Карпатської України	174
Слово сотника Карпатської Січі	178
Вірші й пісні про Карпатську Україну та Карпатську Січ	182

«Ми творці і руїна держав...»?

Ніхто, напевно, не зможе сказати, скільки книжок видано українською мовою за всю історію національного книгодрукування. Сотні тисяч? А може, більше? І кожна з них пишеться з метою повідати щось світу. Втім, лише одиниці з них живуть довше, ніж час, потрібний для їхнього прочитання. Це в кращому разі, бо не кожному твору красного письменства чи корисної літератури випадає знайти свого читача.

Сьогодні ж ми є свідками того рідкісного випадку, коли книга, видана 1981 року у далекому Буенос-Айресі в видавництві Юліяна Середяка, повертається, а точніше — приходить до українського читача. Певен, саме про це, працюючи над нею, мріяв автор — Антін Кущинський. Фігура, на жаль, маловідома, але знана в багатьох країнах українського розсіяння по всьому світу — від Парагваю до Австралії і від Канади до... України.

От, власне, про цю працю Антона Кущинського сьогодні і піде мова.

Збірник нарисів про те, що сам автор побачив протягом багатьох років, проведених між людьми на Срібній Землі (так поетично називають Закарпаття поети). Це не були легкі роки. Край тоді перебував під владою, як прийнято вважати, демократичної Чехословацької Республіки. З останнім, певно, сам автор не погодився б у повній мірі. Бо, звісно, режим чужої влади не був таким, як у сталінському Радянському Союзі, у Польщі з її антигуманними ксенофобськими законами і практиками чи в гортистській Угорщині. Але й «добренькою» Прага для Ужгорода не була.

З голови не йде один епізод, описаний Кущинським. Цитую за першим, аргентинським, виданням книги:

«Кваси було чисте гуцульське село, досить велике, понад тисячу душ мешканців, де мав я багато знайомих гуцулів з часу моєї академічної роботи. Школа мала вісім клас з дев'ятою додатковою для ненормально розвинених дітей та з трьома філіями в горах. В селі була греко-католицька церква з парохом мадяроном, поштовий уряд з начальником словаком, залізничний двірць з чехами урядовцями і чеська жандармська станиця.

І ось в цьому чисто українському гуцульському селі школа — в результаті хитро виконаного там «плебісциту» — мала була перейти на московську викладову мову. Це був єдиний випадок на всю Закарпатську Гуцульщину. І це була провокативна причина чому окружний шкільний інспектор чех, великий москвофіл, мене, українця, що знав московську мову, переніс до тієї школи, щоб або поставити мене в прикре

становище, або хоч мати одного учителя з-поміж дванадцяти, якби би умів з урядового наказу при науці вживати «вибрану батьками» московську викладову мову.

Я опинився між молотом та ковадлом. З одного боку моральний обов'язок українця, а з другого боку обов'язок державного службовця, яким я був, як державний учитель, виконувати урядове зарядження».

Як це схоже на сучасні ігри з «референдумами за народною ініціативою». Всі ворожі, антиукраїнські сили включають у свої політичні програми й публічну риторику обіцянки, у випадку своєї перемоги на виборах, дати народу право вирішувати свою долю. Насправді ж, як і в процитованому випадку, мова іде про те, щоб спочатку обдурити людей, дати їм чужі орієнтири, а потім, скориставшись дезорієнтацією, зловити велику рибу в каламутній воді.

Не вдалося це тоді і не вдасться це зараз.

Взагалі, читаючи цю книгу, постійно дивуєшся тому, як важко йшов цей край до соборної України. Через тисячу років угорського панування і через двадцять років чеського. Через москвофільські впливи і советські депортації. Через численні зради «своїх» — тих, кому пряник з Будапешта, Братислави чи Москви завжди була солодший за хліб місцевого газди.

Оскільки працював наш оповідач учителем, чимало сторінок видання розповідають про працю, побут і справи вчителів Закарпатської України. І раз за разом, слухаючи прості й чесні оповіді вояка, просвітянина і педагога, розумієш, що саме вчитель закладає основу держави і робить це найнепомітніше, але найсильніше. Картини відчайдушної боротьби

русинів-українців за свою державу — це біографії тих, з ким у попередні роки працювали Антін Кущинський і його колеги, дуже часто наддніпрянські емігранти і ветерани програної битви, але не програної війни 1917-1920 рр.

Саме їхні вихованці, діти горян і долинян, взяли у 1939-му році до рук зброю, щоб захистити народжену в умовах хижацького переділу Європи державу. Якій судилося постати лише на частині території Закарпаття, але з мрією про весь український край у складі Соборної України.

Комусь пощастило народитись у свідомій родині, як-от братам Климпушам, комусь допоміг стати громадянином виховник у Пласті, комусь дала силу віра в Бога, і всі разом змогли витворити міф про «одноденну», як її назвав очевидець-британський журналіст Майкл Вінч, але незламну державу. І думаю, що справедливо починати відлік світової війни для українців не з 1 вересня 1939-го, а з 15 березня того ж року, коли на Красному Полі біля Хуста карпатські січовики, оборонці держави Карпатська Україна, дали героїчний бій угорським завойовникам.

Так, вони програли. Бо сили були нерівні. І на світовій шахівниці не було фігури для представництва українських інтересів. Але це теж була лише битва, а не вся війна. Та й зараз Україна проливає кров за право бути на карті світу як справді вільна й незалежна держава. А не зона інтересів Росії.

У книзі Антін Кущинський рясно цитує патріотичні вірші знаних українських поетів Закарпаття, зокрема Василя Гренджі-Донського, з яким перебував в угорському концтаборі, священника Зореслава і Юлія Боршош-Кум'ятського, рядок з поезії якого я вибрав для назви цього тексту.

Бо, самі посудіть, саме закарпатці у ХХ столітті були громадянами Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Карпатської України, Радянського Союзу і, нарешті, України.

Одні держави вони руйнували, а свою будували. І вірю, що цей процес триватиме вічно.

**Вахтанг Кіпіані,
головний редактор
інтернет-видання «Історична правда»**

*Присвячую моїм дорогим і любим:
дружині Василиці з дому Шевчук —
чотарю Карпатської Січі
та донечці Василиці-Чічці*

Вступне слово

Одними з найкращих днів мого життя та служби для Рідної Справи були часи мого побуту на Закарпатті...

Національно-культурне відродження автохтонів-русинів привело їх до усвідомлення, що вони є членами великої української нації. А наслідком соціально-політичної боротьби за своє «я» на своїй землі став історичний акт проголошення того краю як самостійної держави під назвою «Карпатська Україна».

По довгих роках перебування на еміграції, після перерви української визвольної боротьби над Дніпром щаслива доля привела мене на цей чарівний клаптик закарпатської української території, а саме — на Закарпатську Гуцульщину. Тут з перших же днів знайомства з автохтонним населенням почув себе так, ніби я тут колись давно-давно вже бував. Якись радісні почування переживав я в ті дні, які потім перейшли в щире свідомість, що я, хоч родом з Полтавщини, повернувся

до свого рідного, ніби до «своєї хати». Тож не дивно, що зі щирою охотою та просто з захопленням включився в те вірюче життя Закарпаття і своєю маленькою частинкою був учасником його завзятого відродження.

Тому, коли хуртовина наступних міжнародних подій знову викинула мене на чужину, аж у далекий заокеанський Парагвай, то мені там спала думка описати ту чудову країну.

У цій книжці не лише подаватиму свої спогади, а і переплітатиму їх віршами переважно місцевих маловідомих закарпатських поетів або й уривками творів відомих українських письменників, які торкаються закарпатської тематики. Занотую також місцеві пісні народної творчості тих часів. А в кінці як доповнення подам деякі статті чи замітки як свої, так і інших авторів про Карпатську Україну...

Дай Боже здоров'я і всякого щастя всім, хто мені допоміг, і всім, хто буде приязно читати цю книжку.

Антін Кущинський

На зелених горах

(уривки з віршів Олександра Олеся)

Країно див! Далека мріє,
Зелена казка серед гір,
Де вітром дух наш вільний віє,
На гори загнаний, як звір;

Де голод він пустив до хати,
Де дав він тіло розп'ясти,
Щоб тільки скарби заховати,
Щоб тільки душу зберегти!

Там стали гори, як титани,
На варті волі і краси, —
Там наче сизі океани,
Шумлять незаймані ліси.

Там люди, духи і каміння
Віки живуть життям одним, —
Одне проймає всіх проміння
І в'яже з лісом віковим...

А тумани по горах літали,
Наче зграї орлів молодих,
Голосили, тужили, ридали,
Припадали до гір кам'яних:

«Ой сестриці, ой братіки милі,
Прокидайтесь, співайте пісні
На глибокій, високій могилі,
На великій гуцульській труні.

Прокидайтеся, гори високі,
І фортеці будуйте міцні,
Розставляйте сторожі стоокі,
Роздавайте рожки голосні.

Прокидайтеся, сизі орлиці,
І з грудей своїх викиньте нам
І заліза, і міді, і криці,
Щоб не бути без зброї рукам».

І всі Духи на раду зібрались,
Злі і добрі зійшлися боги;
І уперше за вік привітались
Споконвічні страшні вороги...

Хто так нестримано по горах
Біжить на змиленім коні,
Зникає кганею в просторах,
Літає з соколом врівні?..

Спини коня! Бо рвуться сили...
Впаде! І ти впадеш... Рідня
По вік не визнає від могили,
Чого ти гнав свого коня.

Аж він уже біля халупи.
Він тільки вигукнув: «Війна!»
І впав з конем... Лежать два трупи,
І з ними тайна мовчазна...

Наче лицар незрівняний
Впав в бою і довго спав,
І прокинувся, наче п'яний,
І кривавий бій згадав.

І підвівсь, і став на ноги,
І на поле очі звів...
Розстилаються дороги
І пасеться кінь степів.

Рухом звіря молодого
Він на огиря злетів,
Свиснув соколом на його,
І — на лютих ворогів!

І понісся кінь! Літає,
І хропе, і дико рже,
Гостру шаблю оминає,
Від багнета береже.

Мавки танцюють свій танок,
В останній раз танцюють,
І кожну квітку, і листок,
Прощаючись, цілують.